

dierenwereld reeds begint, want, zoo schrijft hij: „Mit derselben Nothwendigkeit, mit der sich nach der Darwinschen Theorie die eine Thierart aus der andern entwickelt, erzeugt sich aus dem einem Rechtszweck der andere” 81). En dan voegt hij er geheel in pantheïstischen toon bij: „Das Recht kennt eben so wenig Sprünge wie die Natur, erst muss das Vorhergehende dasein, bevor das Höhere, natuurlijk door Evolutie, nachfolgen kann” 82). God loochent hij daarom wel niet, zelfs leidt hij het *Zweck* dat hem alles verklaart, in zijn voorrede, uit een bewust God af 83). Maar gelijk bij alle evolutionistische theïsten, zoo is dit ook bij hem niets dan een X voor die hem onbekende grootheid, van wier gezag hij zich in elk concreet geval ontslaat. Het rechtsgevoel is volgens Ihering niet ingeschapen, maar eerst door de Evolutie van het recht „in uns erzeugt” 84). De Christelijke Ethica, die nog aan *eeuwige beginselen* vasthoudt, wordt juist om dit vasthouden aan het absolute, door hem veroordeeld 85). En waar hij nu, en terecht, protesteert tegen de scheiding die het recht van zijn zedelijke basis afrukt, en hij dies zelf de wording van het zedelijk leven naspeurt, wordt hem ook dat zedelijk leven uit het *Zweck* gegenereerd; ook hier dus weer het proces van eindelooze wording. En als ge hem nu vraagt, wie het subject van dit Zweck is, wie het alzoo stelt en het realiseert, dan wordt feitelijk het Theïsme weer geheel prijsgegeven, en betuigt hij: „Gott ist *nicht* der Zwecksobject des Sittlichen; Zwecksobject des Sittlichen ist die *Gesellschaft*” 86). Want natuurlijk, of daarna nog van God in gnostieken zin als van „ein letzter Grund des Sittlichen” gerept wordt, bij deze opvatting is althans het Christelijk terrein reeds geheel verlaten 87). Het ideaal van den man wordt er in gezocht, „*dat hij zelf zijn eigen doel zij*”; en al het andere gering achte, zoodra het den euvelen moed toont, hem in dien heiligen tempel aan te randen 88). Michaël Kohlhaas, die, in von Kleist's stoute novelle, zijn zwaard tegen de maatschappij trekt, wordt geloofd 89). En waar óns geleerd is: „Lijd liever ongelijk”, en Christus in zijn Bergrede uitriep: „Zoo iemand u den rok wil nemen, laat hem ook den mantel”, daar wraakt Ihering dit als apathie, als ver-